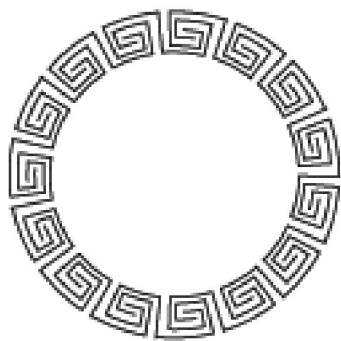

Kunst og social identitet i Senantikken - et nyt forskningsprojekt ved Aarhus Universitet.

Af Niels Hannestad, Birte Poulsen, Stine Birk Toft og Troels Myrup Kristensen

Senantikken, ca. 3-6. århundrede e. Kr., har i en årrække været et satsningsområde på Afdeling for Klassisk Arkæologi, Aarhus Universitet. Fra 1. januar 2007 har denne satsning udmøntet sig i en større bevilling fra Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation (FKK). Bevillingen er øremærket til projektet “*Honestiores* og *humiliores* – kunst og social identitet i senantikken“, som vil løbe indtil 2010. Tilknyttet projektet ved afdelingen er to seniorforskere, Niels Hannestad og Birte Poulsen, og to ph.d.-studerende, Stine Birk Toft og Troels Myrup Kristensen. Senere vil en 1-årig postdoc desuden være aktiv i projektet. Vi vil her gerne præsentere dels grundlaget for projektets arbejde og dels de aktiviteter, som planlægges i de næste tre år inden for senantikken.

Senantikken – mellem antikken og middelalderen

Senantikken opfattes traditionelt som en nedgangsperiode i vestlig historie. På nogle måder rummer udsagnet en sandhed. Politisk og strukturelt er senantikken præget af det romerske imperiums opløsning. I Vesten opstår nye barbarkongedømmer på grundlag af folkevandringsbølgen og i Østen omformes det romerske rige til det byzantinske. Socialt er perioden præget af en øget polarisering mellem forskellige grupper. En senantik forfatter kendt som ‘Anonymus de rebus bellicis’ skriver bl.a. om den voksende sociale uretfærdighed: “denne mængde guld brugte de mægtige til deres privathuse; disse blev til skade for de fattige endnu prægtigere, mens de lavtstående åbenlyst blev undertrykt med magt” (2,4). Forfatteren skrev formodentlig sit stærkt samfundskritiske værk i senkonstantinsk tid og er af indlysende grunde anonym. Han var en af de få i samtiden, som har sat ord på det sociale opbrud. Overklassen, *honestiores*, var fåtallig, men styrtende rig og herskede over en numerisk meget stor og undertrykt underklasse, *humiliores*.

Religiøst er perioden præget af kristendommens sejr og de gamle kulturs forsvinden. Overgangen er imidlertid ikke så brat som ofte antaget. Selv i moderne forskning er det ganske almindeligt at møde påstanden, at da Konstantin den Store blev kristen, blev Romerriget kristent, og kunstformer, som skulptur i den klassiske tradition, forsvandt. Kristningen var et langsomt forløb med begrænset indgriben fra statsmagten, ofte fredelig, undertiden voldelig.

Forskningsmæssigt befinder senantikken sig på mange måder i et vakuum mellem to perioder: antikken og middelalderen. Som selvstændig periode blev den først defineret af Alois Riegl (1901, se også Hannestad 2001a). Inden for teologi er senantikken et væsentligt område som kristendommens formative periode og har også på Aarhus Universitet længe været et fokusområde. I de seneste år har der også været en betydelig og øget interesse for perioden blandt historikere (se bl.a. Heather 2005, Ward-Perkins 2005, Mitchell 2007). Inden for arkæologien har der også i en årrække været et større fokus på senantikken og de forandringer i kunst og materiel kultur, som fandt sted i denne brydningstid (se eksempelvis Reece 2007, Christie 2006). Nye fund og udgravninger bidrager også konstant til vores viden om perioden. Der er dog stadig en stor forskel mellem de forskellige fagtraditioners forståelse af perioden og det er et af projektets formål at prøve at forene disse forskellige traditioner i et mere holistisk billede af senantikken som et periode præget af både kontinuitet og forandring.

Kunst og social identitet

Projektets hovedformål er ud fra de materielle levn at beskrive og analysere de kulturelle og sociale fænomener, der er kendetegnende for perioden. Hvordan kan vi igennem kunsten anskue de forandringer, som samfundet gennemgik som en følge af kristendommens stigende indflydelse? Og hvordan reagerede de forskellige sociale grupper på samfundets forandringer? Samtlige delprojekter vil omhandle forholdet mellem konflikt og fredelig sameksistens på tværs af religioner i forskellige sfærer som land-by, øst-vest og offentlig-privat. Social identitet er et essentielt aspekt af disse problemstillinger, og delprojektterne vil undersøge temaer som status, 'gender' og selvfremsstilling (Fig. 1).

Fig. 1. Én af tre statuebaser med samme indskrift opsat i Colosseum i Rom i 484 e. Kr. af Decius Marius Venantius Basilius. Indskriften giver os Venantius' mange titler og fortæller, at han finansierede rekonstruktionen af arenaen og et podium efter et jordskælv. Baserne er et eksempel på kontinuitet af selvfremsstilling inden for den romerske elite, selv efter den traditionelle dato for det vestlige riges fald i 476. Foto: TMK.

En stor del af projektet vil fokusere på *honestiores*, den socialgruppe, hvis skammelige adfærd var anonyme kilde laster. Deres boliger var prægtige, hvad enten de lå i byerne (la. *domus* / gr. *oikos*), i deres udkant (suburbane villaer) eller på landet (villaer). I det rige og stabile 4. århundrede e. Kr. opførtes over hele riget nye villaer og gamle restaureres med mosaikker og marmorskulptur. Det er disse *honestiores*, som har efterladt sig flest arkæologiske levn, omend en øget interesse i andre sociale grupper i de seneste år har gjort billedet mere nuanceret (se f.eks. Roskams 2006). Historisk har vi også et godt kendskab til *honestiores* via de skriftlige kilder og indskrifter. Et af projektets mål vil være at se på, hvordan nedsivning fra elitekulturen påvirkede underklassen, *humiliores*, et forhold som særligt tydeligt kommer til udtryk i motivvalget inden for de forskellige genrer indeholdt i projektet.

Eliten opfattes traditionelt af forskere som værende homogen, ofte med ejendomme i forskellige områder. I særdeleshed har Peter Brown i flere værker (f.eks. 1971) fokuseret på denne homogenitet. Reelt tager han sit udgangspunkt i de litterære kilder, som omhandler Lilleasiens aristokrati og mangler derved det vestlige perspektiv. Brown fremfører for eksempel, at villaejerne havde de samme forfattere i deres biblioteker. Homer og Virgil var der, men det er mere tvivlsomt om forfattere som Ausonius, der i 360'erne priser Moselområdet, har været læst meget i Lilleasien. Disse regionale forskelligheder antydes af den materielle kultur inden for det foreliggende projekt, og et af målene er at belyse denne diversitet og dens årsager. Trods regionale forskelle var eliten meget selvbevidst og anså sig som vogter af den klassiske kulturarv.

Skulptur udgør et væsentligt element i projektet. Den leveres fra de samme værksteder, hvor den såkaldte Afrodias-skole synes at dominere (Fig. 2, Hannestad 1994 og se senest Smith 2006). Logistiske problemer, som fulgte af krisen i 3. årh. medfører, at transport af tungt gods som store stenblokke begrænses. Skulpturen blev mindre og designet med henblik på langdistancetransport. Alligevel er senantik skulptur karakteriseret ved påfaldende mange reparationer. Omkring 500 er husene ryddet for skulptur. Det sker tidligere i Vesten end i Østen, men der er store geografiske forskelle. Ofte begravnes skulpturen i gruber uden for husene, men den kan også, lige som skulptur i det offentlige rum, overføres til termeanlæg, som kan antage karakter af rene skulpturgallerier (Hannestad 2006).

Fig. 2. Esquilingruppen på Ny Carlsberg Glyptotek, København, udført af billedhuggere fra Afrodias i Lilleasien.

Foto: NH.

I den første fase af rundskulpturens forsvinden kan det være svært at afgøre, om der er tale om et modefænomen eller religiøse fordomme. Imidlertid bliver bevidst ødelæggelse hyppigere, undertiden i form af fuldstændig destruktion, hvilket danner en klar kontrast til de mange statuer, som fortsat stod i byrum, især Konstantinopel, hvor der også var kendte samlere langt op i middelalderen (Bassett 2004). Portrætter, såvel kejserlige som private, fortsatte imidlertid gennem hele perioden, men råmaterialet blev nu primært et tidligere portræt. Sammen med sarkofager udgør de bindeleddet til Romerrigets storhedsperiode i 1.-2. århundrede.

Detailundersøgelser af mosaikker i forskellige regioner viser, at de enkelte mosaikværksteder var mobile og flyttede rundt efter arbejdsopgaverne. Et af de mest prægnante eksempler er mosaikkerne i det store palads

i Konstantinopel, hvor man nu efter de seneste undersøgelser er nået til enighed om, at de dels skal dateres omkring 530, dels at de muligvis er udført af mosaiklæggere fra det syriske område (Jobst 2005). I forhold til situationen omkring skulpturproduktionen, så er det endvidere markant, at mosaikværkstederne stadig er meget aktive endnu i 6. århundrede.

I et mentalitetshistorisk lys er det interessant at analysere, hvilke motiver der har fænet senantikkenes forskellige samfundsgrupper. Mange motiver spiller sammen med kristendommen, f.eks. dionysiske motiver i alle medier. I denne kontekst skal også den kristne forfatter Nonnos ses. Han skriver i 5. århundrede en parafrase over Johannesevangeliet, men også en *Dionysiaca*, så lang som Iliaden og Odysseen tilsammen, om vingudens sejrige togt til Indien. Lægeguden og mirakelmageren Asklepios, optræder derimod kun i bestemte områder. Han danner ikonografisk forlæg

flere steder som en parallelkult til skulptursamling i den østlige del Asklepiosstatuetter. Dette af riget. I Vesten er han nordlige provinser, som helt fraværende. Et andet Østen er bygudinder, som og i skjoldbuster (Fig. 3). I kunne synes indlysende, af en villas udsmykning, ej.

for den første Kristustype og dyrkes kristendommen. Næsten enhver af riget rummer en eller flere gælder også de centrale dele dog sjældent og i de mere Germanien og Britannien, eksempel begrænset til er udbredte i mosaikker modsætning til, hvad der kan det sjældent udledes om ejeren var kristen eller

Fig. 3 Bygudinde fremstillet på en mosaik i Chaidemos' hus, Halikarnassos (Bodrum), Tyrkiet

Senantikken er karakteriseret som en periode, hvor nye magtstrukturer og religiøse strømninger ændrede vilkårene for social interaktion. De samfundsmæssige forandringer afspejles i de materialegrupper, som projektet spænder over: skulptur, i form af rundskulptur, der primært findes i velhaverhuse, hvor også figurale mosaikker er en integreret del af udsmykningen, sarkofager, en populær begravelsesform blandt eliten, og som også siver ned til lavere samfundsklasser, omarbejdelse af portrætskulptur og udfasning ofte med ødelæggelse som følge af underklassens respons. Med henblik på en indplacering i en bredere samfundsrelateret kontekst vil det arkæologiske materiale blive sammenholdt med de skriftlige kilder, historiske som apologetiske og patristiske. Det vil bl.a. ske i de enkelte delprojekter, som præsenteres her.

Niels Hannestad: Tradition og fornyelse i senantik skulptur

Ifølge håndbøger ophører skulptur i den klassiske tradition omkring 220/230, da militæranarki truer med at opløse riget. Desuden fremstilles samfundet efter den konstantinske genrejsning som kristent, hvorved

hedensk skulptur bliver udfaset. Det har ikke anfægtet den traditionelle skulpturforskning, at hedenske motiver optræder i mosaikker og 'kleinkunst' langt op i middelalderen. Fund af idealskulptur i senantikke kontekster er blevet forklaret som arvestykker. Endvidere er der ikke lagt megen vægt på de skriftlige kilder, hvoraf én bør fremhæves: Theodoret biskop af Kyrrhos i Syrien beklager sig i midten af 5. århundrede over, at hedensk skulptur stadig bliver fremstillet og opstillet offentligt. Med stor indsigt beskriver han de formastelige skulpturer.

De mange udgravninger siden 1960'erne har frembragt omfattende nyt materiale. I Afrodias er fundet et værksted med ufærdig idealskulptur ødelagt ved jordskælv i det sene 4. århundrede (Van Voorhis 1999). Udgravningerne her resulterede i en artikel, som skulle vise sig at være sprængfarlig (Roueché 1982). Charlotte Roueché påpeger, at billedhuggere, som var medlemmer af eliten i Afrodias i senkonstantinsk tid, også havde produceret den såkaldte Esquilingruppe nu i Ny Carlsberg Glyptotek (Fig. 2). Skulpturgruppen, som kommer fra et velhaverhus i Rom, var på stilistisk grundlag dateret til senhadriansk tid. Rouechés konklusion var, at de arkæologiske dateringskriterier måtte omtænkes. Året inden havde Elaine Gazda påvist, at en marmorstatuette fundet i Karthago skulle dateres til omkring år 400 (Gazda 1981). Gazdas artikel vakte lidt opmærksomhed, og Rouechés ide blev blankt afvist begrundet i, at hun var epigrafiker. I et foredrag, jeg holdt i London i 1987, nævnte jeg, at det var sært, at senantikken var så skulpturfattig, når bygningernes design med de mange nicher netop indbød til skulpturopstilling. Roueché spurgte mig efterfølgende, om jeg kendte hendes artikel. Det gjorde jeg ikke, men da jeg kiggede på sagen, stod det klart, at hun havde ret og et pionerarbejde forestod (Hannestad 1994; Hannestad 2002).

Siden har jeg arbejdet med denne skulptur, som strækker sig 250 år udover hvad, der traditionelt har været defineret som afslutningsfasen. Helt overvejende er der tale om marmorskulptur, for det meste i beskeden størrelse, opstillet i elitens, *honestiores*, boliger. Det er lykkedes mig at definere en række stilistiske og tekniske træk, som typiske for periodens skulptur og ikke uvæsentligt - de er formuleret således, at de kan benyttes af andre. Ikke overraskende er senantik skulptur dybt afhængig af sarkofagproduktionen i 3. århundrede. I en kommende artikel tegner jeg også konturerne af en relativ kronologi (Hannestad, i trykken).

Jeg arbejder nu på at organisere det indsamlede materiale med henblik på at etablere en sikker kronologi med værkstedsbestemmelser og herunder belyse handel med skulptur. Dette arbejde vil være en forudsætning for en mere detaljeret motivundersøgelse, hvori også mosaikkernes evidens inddrages i samarbejde med Birte Poulsen – hvilke motiver er populære, hvor og i hvilke perioder, og hvorledes spiller dette mønster sammen med en voksende kristendom.

Birte Poulsen: Mosaikker som identitetskaber

Overalt i det romerske imperium anvendte man mosaikker som udsmykningsmedie, og de er bevaret i tusindtal. Med mosaikkerne åbner der sig en varieret billedverden spændende fra storslåede mytologiske kompositioner til scener fra dagliglivet, og de supplerer vores viden om de motiver, der er gået tabt i mere forgængelige materialer såsom træ, tekstiler, maleri og bogilluminationer.

I det foreliggende projekt vil der være fokus på mosaikkernes billedsprog som udtryk for kulturel og social identitet relateret til kulturudvekslingen mellem øst og vest, problemstillinger, som jeg allerede har arbejdet med i forbindelse med senantikke mosaikker i Halikarnassos i Tyrkiet (Poulsen 1995, 1997). Undersøgelsen suppleres med det righoldige epigrafiske materiale såvel som den litterære overlevering. Ikke mindst elitens bolig er særdeles velegnet som undersøgelsesgrundlag, idet de besiddende klasser var

toneangivende. At vi bør tillægge valg af indretning og udsmykning stor betydning fremgår blandt andet af en skriftlig kilde fra 4. årh. Den romerske historiker Ammianus Marcellinus (28.4.12) fortæller, hvordan klienter under indtryk af den arkitektoniske udsmykning ville smigre den velhavende ejer ved at sammenligne ham med fortidens berømte heroer, ja, selv med guderne. Udsmykningen af boligen var øjensynligt et konkret og tydeligt udtryk for prestige og social status (Wallace-Hadrill 1988 & 1990, Hales 2003).

Med grundlæggelsen af Konstantinopel mistede Rom sin politiske og økonomiske magt, der i stedet blev koncentreret i de store østlige metropoler som Alexandria og Antiochia. Disse centre blev med deres overordentlig velhavende overklasser kulturelle smeltedigler for strømninger mellem øst og vest. Alligevel er det overvejende indtryk af de østlige mosaikker, at de gør brug af den hellenske kulturarv i langt højere grad end den vestlige. Denne græske kulturdominans afspejles også i den skriftlige overlevering, herunder Nonnos' *Dionysiaca*. Det er markant, at mosaikkerne i det østlige Middelhavsområde ofte er forsynet med indskrifter, og som noget ganske specielt er de undertiden forsynet med det nøjagtige årstal i forhold til den seleukidiske tidsregning. Af største betydning er de indskrifter, der gengiver navnet på donoren eller ejeren af den bygning, hvori mosaikken er lagt (Huskinson 2004).

Den stærke hedenske dominans i mosaikkernes ikonografiske repertoire i århundrederne efter Konstantin den Store underbygges af de samtidige skriftlige kilder. Den hedenske aktivitet fortsatte parallelt med den kristne aktivitet. Mange af de hedenske motiver blev optaget i den kristne ikonografi og litteratur (Huskinson 1974), og meget symptomatisk så gør også det modsatte sig gældende (Bowersock 1990 & 2006). Enkelte fundkontekster gør det klart, at kristne faktisk omgav sig med en verden af hedenske symboler og motiver, og synergieffekten af forskellige typer af kilder er derfor af afgørende betydning for en bedre forståelse af den sociale og religiøse identitet.

Stine Birk Toft: Sarkofager i det 3. århundredes Rom: Identitet, Erindring og Kronologi
Gravmonumenter er en vigtig kilde til forståelsen af senantikkenes samfundsgrupper. Den ikonografiske fremstilling afspejler samtidens holdning til 'gender' (Ewald 2005), idet mandlige og kvindelige idealer fremhæves i brugen af portrætter i begravellesikonografi (Huskinson 2002).

Sarkofager med et portræt af den afdøde udhugget på relieffet, ph.d.-projektets empiriske grundlag, blev helt overvejende produceret i Rom i det 3. århundrede (Fig. 4). Dette århundrede var en periode i krise og forandring, og det mentalitetsskift, som fandt sted i den byromerske overklasse, spejler sig i valget af motiver på sarkofagreliefferne. Således bidrager sarkofagerne til at forstå de ændringer i samtidens religiøsitet, som i sidste instans ledte til kristendommens sejr over de 'hedenske' guder.

For bedre at kunne anvende sarkofager som kilde til 3. århundredes kultur- og mentalitetshistorie, må man først indplacere dem i en kronologisk række. Første del af ph.d.-projektet drejer sig derfor om at etablere en kronologi for sarkofager produceret i Rom, da den eksisterende kronologi mildest talt er kaotisk. Den stilistiske udvikling, som kronologien bygger på, er præget af subjektive beskrivelser og brug af misvisende terminologi. En ny kronologi bør derfor opstilles. I en kommende artikel vil jeg redegøre for problemstillingerne omkring den eksisterende kronologi og opbygge en metode til at etablere en ny. En sådan kronologi vil blive opstillet på baggrund af sarkofager med portrætfremstillinger. Et portræt udgør nemlig et sikkert dateringskriterium, fordi en kontinuerlig række af herskerportrætter er bevaret. Ved hjælp af mønter, som er forsynet med både portræt og indskrift, er det muligt at identificere portrætterne af de hastigt skiftende kejsere,

prinser og kejserinder.

Et andet omdrejningspunkt i undersøgelsen er at se forandringen i motivvalg over tid og om muligt imellem de sociale klasser. Et gennemgående træk er, at mens græske myter er populære i det 2. århundrede, så karakteriserer motiver, der går tættere på hverdagssituationer, det 3. århundrede. I motivvalget i det østlige og vestlige område er der tydelige forskelle, som afspejler kulturelle forskelle i de to dele af imperiet.

Fig. 4. At fremstille sig selv som en mytologisk figur eller en guddom er i den romerske verden ikke usædvanligt. Her er de afdøde fremstillet som Mars og Rhea Silvia på deres sarkofag, som i dag befinder sig i Palazzo Mattei, Rom. Foto: TMK.

Troels Myrup Kristensen: Senantikken billedkrige og deres sociale kontekst. Et studie af kristne ødelæggelser af hedensk skulptur i det østlige Middelhavsområde fra 4.-6. århundrede e. Kr.

I løbet af senantikken dannedes en række nye identiteter i det tiltagende socialt og politisk fragmenterede Romerrige. Flere af disse udsprang af kristendommens sejr, der i virkeligheden var en langsom og kompleks proces, som forskellige samfundsgrupper reagerede forskelligt på, både fredeligt og voldeligt (Sauer 2003; Gaddis 2005). Dette ph.d.-projekt sætter fokus på senantikken som en periode splittet mellem multireligiøsitet og religiøs fanatisme ved at tage udgangspunkt i de senantikke 'billedkrige' i perioden mellem 4. og 6. århundrede. De kristne blev i denne periode direkte konfronteret med den hedenske idoldyrkelse, som Moselovens 2. bud forbyder og som kristne forfattere så som Clemens af Alexandria og Tertullian havde kritiseret siden 2. århundrede. Billedforbudet markerede et modsætningsforhold til den antikke tradition, hvor statuer af både mennesker og guder udgjorde en væsentlig del af bybilledet, og blev nu mange steder taget bogstaveligt af forskellige kristne grupper, heriblandt fundamentalistiske munke og biskopper. Det resulterede i sporadiske angreb på hedenske skulpturer og idollbilleder (Fig. 5). Et berømt eksempel er ødelæggelsen af det alexandrinske Serapeums kultstatue i 391/392. Denne begivenhed blev kommemoreret i en illustration i den såkaldte Papyrus Goleniscev. Illustrationen viser byens biskop Theophilus stående som sejrsherre oven på et tempel, hvori Serapisstatuen tydeligt kan genkendes på grund af sin *modius*.

Projektet undersøger hvordan forskellige kristne samfundsgrupper forholdt sig til den hedenske billedverden i senantikken. Dette sker gennem en undersøgelse af både skriftlige og arkæologiske kilder. Det arkæologiske materiale er sjældent blevet inddraget i debatten om de senantikke billedødelæggelser, og er endnu

ikke blevet fremstillet samlet. Materialet omfatter en relativt stor gruppe af skulptur, som kan påvises at være blevet ødelagt eller vandaliseret af kristne i senantikken. I enkelte tilfælde er skulpturer blevet fuldstændigt smadret på en facon, der vækker minder om Talibanernes ødelæggelse af Buddhastatuerne i Bamiyan. Dette gælder bl.a. en gruppe skulpturer fra en nyligt udgravet kejserkulthelligdom i Eretria i Grækenland (Schmid 2001).

I andre tilfælde er ødelæggelserne mere tvetydige, som f.eks. en række 'kastninger' af en gruppe nøgne skulpturer fra et termeanlæg i Perge (Hannestad 2001b; Kristensen 2007). Byens biskop og de badende gæsters nye og formodentligt kristne syn på kroppen gjorde statuernes nøgenhed uacceptabel, hvorimod statuerne som sådan fortsat kunne udstilles på trods af det officielle billedforbud. Spørgsmålet om billedødelæggelser i senantikken er altså væsentligt mere komplekst end ofte antaget og dækker i virkeligheden over en lang række forskellige kristne holdninger til billeder i perioden. Det er projektets intention at afdække disse. Fokus ligger på det østlige Middelhavsområde, hvor der er særligt gode kilder, både arkæologiske og litterære, til de kristne skamferinger og ødelæggelser af hedensk skulptur. Det påtænkes dog at trække paralleller til den vestlige del af riget samt at arbejde med både sociologiske og kunsthistoriske indgangsvinkler til emnet (f.eks. Freedberg 1991; Gell 1998). Dette gøres for bedst muligt at kunne belyse de sociale kontekster, som senantik ikonoklasme og ikonofobi indgik i.

Fig. 5. Der findes meget få samtidige afbildninger af kristen ikonoklasme i senantikken. Et sjældent eksempel er denne *dipinto* fra et hypogeum i Via Paisiello, Rom, som formodentlig skal dateres til 4. årh. e. Kr. Fremstillingen viser en mand i færd med at nedrive en statue (måske forestillende Jupiter?) med et reb.

Senantikken i Århus 2007-2010

Ud over de ovenfor skitserede delprojekter planlægges en række fællesaktiviteter. Ved det kommende 109. årsmøde i Archaeological Institute of America, 3-5. januar 2008 i Chicago arrangerer Troels Myrup Kristensen og Birte Poulsen et kollokvium med titlen "Approaches to Workshops in Roman Art", (www.archaeological.org), hvortil samtlige projektets deltagere samt Martin Henig fra Oxford bidrager med oplæg.

I efteråret 2008 afholdes en konference i Århus med temaet "Patrons and Viewers in Late Antiquity: Regional Perspectives between East and West."

I efterårssemestret 2008 vil Lea Stirling, Canada Research Chair in Roman Archaeology og Professor of Classics på University of Manitoba, Canada, være gæsteforsker på Afdeling for Klassisk Arkæologi. Stirling er kendt for sit banebrydende arbejde med skulpturudsmykning i elitens villaer i Gallien

(Stirling 2005) og er samtidig medvejleder for én af projektets ph.d.-studerende. Der vil desuden løbende være gæsteforelæsninger med en række internationalt anerkendte forskere inden for senantikken. Disse vil blive annonceret på projektets hjemmeside (www.lateantiquity.dk), hvor der også vil blive publiceret working papers. Som 'finale' på projektet vil der blive afholdt et større, internationalt seminar med den foreløbige titel "The Use of Images in Late Antiquity" i oktober 2009.

Bibliografi

- Bassett, S. 2004. *The Urban Image of Late Antique Constantinople*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bowersock, G.W. 1990. *Hellenism in Late Antiquity*. Ann Arbor.
- Bowersock, G.W. 2006 *Mosaics as History. The Near East from Late Antiquity to Early Islam*. Cambridge. MA: Belknap Press of Harvard University Press.
- Brown, P. 1971. *The World of Late Antiquity*. London: Thames & Hudson.
- Christie, N. 2006. *From Constantine to Charlemagne. An Archaeology of Italy, AD 300-800*. Aldershot: Ashgate.
- Ewald, B.C. 2005. "Rollenbilder und Geschlechtverhältnis in der römischen Grabkunst. „Archäologische“ Anmerkungen zur Geschichte der Sexualität“, s. 55-73, i N. Sojc (red.) *Neue Fragen, neuen Antworten. Antike Kunst als Thema der Gender Studies*. Berlin: LIT.
- Freedberg, D. 1991. *The Power of Images: Studies in the History and Theory of Response*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gaddis, M. 2005. *"There Is No Crime For Those Who Have Christ". Religious Violence in the Christian Roman Empire*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Gazda, E. 1981. "A Marble Group of Ganymede and the Eagle from the Age of Augustine", ss. 125-178 i J. Humphrey (red.) *Excavations at Carthage 1977 conducted by the University of Michigan VI*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Gell, A. 1998. *Art and Agency. An Anthropological Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Hales, S. 2003. *The Roman House and Social Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hannestad, N. 1994. *Tradition in Late Antique Sculpture. Conservation – Modernization – Production*. Århus.
- Hannestad, N. 2001a. "Introduction", s. 9-19, i J. Fleischer, N. Hannestad, J. Lund og M. Nielsen (red.) *Late Antiquity. Art in Context*. Acta Hyperborea 8. København: Museum Tusculanum.
- Hannestad, N. 2001b. "Castration in the Baths", pp. 66-77, i N. Birkle et al. (eds.) *Macellum. Culinary Archaeologica. Robert Fleischer zum 60. Geburtstag von Kollegen, Freunden und Schülern*. Mainz: Nicole Birkle.
- Hannestad, N. 2004. "My Best Ideas – I Got Them from Others", s. 267-276, i K. Ascani et al. (red.) *Ancient History Matters. Studies Presented to Jens Skydsgaard*. Analecta Romana Supplementum XXX. Rom: Bretschneider.
- Hannestad, N. 2006. "Skulpturenausstattung spätantiker Herrschaftshäuser", s. 195-208, i A. Demandt & J. Engemann (red.) *Konstantin der Grosse. Geschichte - Archäologie - Rezeption. Internationales Kolloquium vom 10.-15. Oktober 2005 an der Universität Trier*. Trier: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Hannestad, N. 2007. "Late Antique Sculpture in the Private Sphere – In Search of a

- Chronology”, s. 273-307 i *Statuen und Statuensammlungen in der Spätantike – Funktion und Kontext. Akten des internationalen Workshops in München am 11. und 12. Juni 2004*. München.
- Heather, P. 2005. *The Fall of the Roman Empire. A New History*. London: MacMillan.
- Huskinson, J. 1974. “Some Pagan Mythological Figures and Their Significance in Early Christian Art,” *Papers of the British School at Rome* 42: 68-97.
- Huskinson, J. 2002. “Representing Women on Roman Sarcophagi”, s. 11-31, i A.L. McClanan & K.R. Encarnación (red.) *The Material Culture of Sex, Procreation, and Marriage in Premodern Europe*. New York: Palgrave.
- Huskinson, J. 2004. “Surveying the Scene. Antioch mosaic pavements as a source of historical evidence”, s. 134-152, i I. Sandwell & J. Huskinson (red.) *Culture and society in later Roman Antioch*. Oxford: Oxbow Books.
- Jobst, W. 2005. “Das Palastmosaik von Konstantinopel. Chronologie und Ikonographie,” s. 1083-1101, i *La mosaïque gréco-romaine 9*. Rome: Ecole française de Rome.
- Kristensen, T.M. 2007. “Rituals of Destruction and Agents of Iconoclasm in the Late Roman Empire”, paper præsenteret ved det 108. årsmøde i Archaeological Institute of America, San Diego, 6. januar.
- Mitchell, S. 2007. *A History of the Later Roman Empire. AD 284-641*. Oxford: Blackwell.
- Poulsen, B. 1995. “Pagans in Late Roman Halikarnassos”, *Proceedings of the Danish Institute at Athens* 1: 193-208.
- Poulsen, B. 1997. “The city personifications in the Late “Roman Villa” in Halikarnassos”, s. 9-23, i S. Isager & B. Poulsen (red.) *Patron and Pavements in Late Antiquity*. Odense: Odense University Press.
- Reece, R. 2007. *The Later Roman Empire. An Archaeology AD 150-600*. 2. udgave. Stroud.
- Riegl, A. 1901. *Spätromische Kunstindustrie*. Wien, 2. udgave 1927.
- Roskams, S. 2006. “The Urban Poor: Finding the Marginalised”, s. 487-532, i W. Bowden, A. Gutteridge & C. Machado (red.) *Social and Political Life in Late Antiquity*. Leiden.
- Rouché, C. 1982. “Sculptors from Aphrodisias. Some New Inscriptions”, *Papers from the British School at Rome* 50: 102-115.
- Sauer, E. 2003. *The Archaeology of Religious Hatred in the Roman and Early Medieval World*. Stroud: Tempus.
- Schmid, S.G. 2001. “Worshipping the emperor(s): a new temple of the imperial cult at Eretria and the ancient destruction of its statues”, *Journal of Roman Archaeology* 14: 113-142.
- Smith, R.R.R. et al. 2006. *Aphrodisias II. Roman Portrait Statuary from Aphrodisias*. Mainz.
- Stirling, L. 2005. *The Learned Collector. Mythological Statuettes and Classical Taste in Late Antique Gaul*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Van Voorhis, J. 1999. *The Sculptor's Workshop at Aphrodisias*. Ph.D.-afhandling, New York University.
- Wallace-Hadrill, A. 1988. “The social structure of the Roman house”, *Papers of the British School at Rome* 56: 43-97.
- Wallace-Hadrill, A. 1990. “The social spread of Roman luxury”, *Papers of the British School at Rome* 58: 145-192.
- Ward-Perkins, B. 2005. *The Fall of Rome and the End of Civilization*. Oxford: Oxford University Press.